

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

22

GÜZ 2006

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100–150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtıcı isim ve akademik ünvanı yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Dr. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Doğan Kaplan,
Arş. Gör. Necmeddin Güney.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsametdin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapar
Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz,
Prof. Dr. Süleyman Toprak, Prof. Dr. Zekeriya Güler,
Prof. Dr. İ.Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş,
Doç. Dr. Dilaver Gürer, Doç. Dr. A.Saim Antan,
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,
Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

BAZI HADİS KISSALARI ÜZERİNE MÜLÂHAZALAR

GİRİŞ

İnsanların eğitilmesi ve özlenen davranış ölçülerine kavuşturulması, farklı eğitim metotlarına başvurmayı gerektirir. Günümüzde hikâye ve roman, toplumlara yön verme ve eğitime hususunda en etkili edebî türlerin başında gelmektedir.

Arap edebiyatında edebî tür olarak, Türkçe'deki "hikâye" kelimesi yerine "kıssa" terimi tercih edilmiştir. Arap dilinde "ister vukû bulsun ister bulmasın anlatılan her şeye" hikâye denildiği¹ halde, bu kelime, bizdeki edebî tür olan "hikâye" veya "öykü" karşılığı olarak kullanılmamaktadır. Bu anlamda bu dilde kullanılan başlıca kelimeler, "kıssa" dışında "kıssa kasîra" ve "üksûsa" terimleridir.² Öyle anlaşılıyor ki, konu ile ilgilenen yazarlar ve ilim adamları arasında, bu terimlerin anlam sınırları üzerinde henüz bir görüş birliği söz konusu değildir.³

Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleri incelendiğinde, çağdaş hikâye ve roman formu standartlarına tamamiyle uymasa da, bu kıssalarda üslûp ve amaç itibarıyla bu tür edebî yöntemlere benzer metotların kullanıldığı görülecektir. Nitekim "kıssa" kelimesi, Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserinde bazı bab başlıklarında bizzat kullanılmış, burada ve benzer yerlerde kelime "konu, olay";⁴ çeşitli hadislerde "anlatmak, nakletmek, birinin izini takip etmek"⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Bazı

Muhittin UYSAL

Yrd. Doç. Dr., Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi
Hadis Öğretim Üyesi

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ty. I, 690; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 2. bsk. Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1987, s. 1646.

² Muhammed Receb el-Beyyûmî, *el-Beyânü'n-nebevî*, I. bsk. Dâru'l-vefâ, Dwfaun, 1987, s. 127.

³ Hadis kıssaları konusunda yapılmış yeni çalışmalarla ilgili olarak Hasan Cirit tarafından verilen listeye, kendi tespitlerimizi de ekleyerek, birkaç eser ismine işaret etmekte fayda görmekteyiz: Affî Sâlim, *el-Kıssa fi's-sünne ve mecdlühâ fi'd-da'veti'l-İslâmiyye*, Kahire, ty. (yayımlanmamış doktora tezi); Zîr, *el-Kasas fi'l-hadîsi'n-nebevî, dirâse fenniyye ve mevdâ'iyye*, Riyad, 1985; Me'mûn Ferîz Cerrâr, *Hasâsü'l-kıssati'l-İslâmiyye*, Cidde, 1988; Meşhûr Hasan Selmân, *Min kasasi'l-mâzin fi hadîsi seyyidi'l-mürselîn*, Riyad, 1991; Abdullah et-Telîdî, *Min acâibi'l-akdemîn ve 'iberihim; kasas ve dūrûs mine'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Beyrut, 1987; Mecdî Fethî es-Seyyid, *es-Sahîh mine'l-kasasi'n-nebevî*, Tanta, 1992 (2 cüz halinde 58 kıssa ihtiva etmektedir); Eserî, *Sahîhu'l-kasasi'n-nebevî*, Cidde, 1411; Abdüllatîf el-Âşûr, *Kasasu'l-hayevân fi'l-hadîsi'n-nebevî*, Kahire, 1992; Muhammed Receb el-Beyyûmî, *el-Beyânü'n-nebevî*, I. bsk. Dâru'l-vefâ, Dwfaun, 1987; Ahmed Ömer Hâşim, *Kasasu's-sünne*, Dâru sâbit, Kahire, 1984; İzzüddîn Ali es-Seyyid, *el-Hadîsi'n-nebevî mine'l-vicheti'l-belâğiyye*, Kahire, 1973 (s. 44-464 arası).

⁴ Buhârî, Enbiyâ, 7, 13, Menâkıb, 9, 11, 15; Müslim, Zühd, 73, Fiten, 119.

⁵ Buhârî; Cihâd, 170, Megâzî, 10; Müslim, Kasâme, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 348, II, 294.

rivayetlerde de, bu anlamlara uygun biçimde tıpkı hikâye ve romanlardakine benzer üslûpla bazı olaylar anlatılmıştır.

Bu makalede, belli örnekler ışığında Hz. Peygamber'in kıssa yoluyla anlatım üslûbu, özellikleri itibariyle anlaşılmasına, rivayet ve kaynak değerleriyle birlikte, bir eğitim ve mesaj iletme aracı olarak kavranmaya çalışılacaktır. Örnekler, özellikle Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîhayn* adıyla bilinen eserlerinden seçilmek suretiyle, rivayetlerin kaynak değerleri üzerine uzun açıklamalar yerine, tespit edebildiğimiz ölçüde lâfız farklarına temas edilerek konunun farklı boyutlarıyla aydınlatılması tercih edilecektir. Bu noktadan hareketle de, hadis bilgilerinin kıssadan çıkardıkları sonuçlar tespit edilip değerlendirilecektir.

1. Kıssa Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

Arapça (قص) kökünden gelen bu kelime sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardından takip etmek”,⁶ “birine bir haber veya olayı açıklayıp bildirmek”⁷ anlamlarında kullanılmaktadır. Bu fiil, iki ayette “izini takip edip ardından gitmek”,⁸ birçok ayette de “anlatmak, haber vermek, nakletmek, açıklamak”⁹ anlamlarında kullanılmıştır. Arapça'da birinin izini takip eden kişilerin, yaptıkları işi ifade etmek için kullanabilecek cümlelerden biri de, (قصصت أثره) = “izini takip ettim” cümlesidir.¹⁰

Kelimelerin Arap dili açısından anlamlarını tespitinde de en önemli istişhâd kaynağı olan Kur'ân'da, (قص) fiilinin anlamları ve kullanımına örnek vermek gerekirse, şu ayetlere işaret etmemiz yerinde olacaktır: (قالت لأخته قصيه) = “(Musa'nın annesi) kız kardeşine 'onun izini takip et' dedi” ayetinde¹¹ kelime “izini takip etmek” anlamına gelmektedir. Yine (فارتدا على آثارهما قصصا) = “o ikisi kendi izlerini sürerek geri döndüler” ayetindeki¹² (قصص) kelimesi “iz” anlamında kullanılmıştır.¹³

Diğer taraftan, (نحن نقص عليك أحسن القصص بما أوحينا إليك هذا القرآن) = “Bu Kur'ân'ı vahyetmek sûretiyle, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz” ayetinde¹⁴

⁶ İb Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemü'l-mekâyis fi'l-luğa*, I. bsk. thk. Şihâbüddîn Ebû Amr, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1994, s. 855; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihhâ Tâcü'l-luğa ve sıhhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffâr Attâr, Mekke, 1956, III, 1051, 1052; Râğib el-İsfahânî, el-Huseyn b. Mahmûd, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ahmed, Halefullah, Mısır, 1970, s. 610; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 73; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münir fi ğaribi-ş-şerhi'l-kebir li'r-Râfi'i*, Dâru'l-fıkr, yy. ty. II, 505; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 809; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtezâ, *Tâcü'l-arûs fi şerhi cevâhiri'l-Kâmûs*, IV, 43-434.

⁷ Cevherî, *es-Sihhâ*, III, 1051; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 74; Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemetü'l-Kâmûs el-muhît (Kâmûs Tercemesi)*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305, II, 1204.

⁸ Kehf 18/64; Kasas 28/11.

⁹ Örnek olarak bkz. Nisâ 4/164; En'âm, 6/57; Hûd 11/100; Yûsuf 12/35; Nahl 16/118.

¹⁰ İbn Fâris, *Mu'cemü'l-mekâyis fi'l-luğa*, s. 855; Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 610.

¹¹ Kasas 28/11.

¹² Kehf 18/64.

¹³ Râğib, *el-Müfredât*, s. 610; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 74; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, aynı yer.

¹⁴ Yûsuf 12/3.

geçen fiil de, kolayca anlaşıldığı gibi, “bildirmek, açıklamak, anlatmak” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁵ Anlatılan olay veya habere “kıssa”, anlatan kişiye “kâss” (القاصّ) denir. Kıssa kelimesinin çoğulu “kasas”, “kâss” kelimesinin çoğulu ise “kussâs” (قصاص) şeklinde gelir.

Bu bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki, “kıssa” kelimesi, mastar olarak, “herhangi bir olay ve olguyu izleyip takip etmek ve onu haber verip anlatmak”; isim olarak “haber, geçmişte yaşamış insanların başlarından geçen ibret verici hâdiseler, izlenip takip edilerek haber verilen ve anlatılan olay”; etimolojik olarak da “bir kimse veya bir şeye ait olayların adım adım takip edilerek anlatılması/hikâye edilmesi” anlamına gelmektedir.

Kelimenin bu etimolojik anlamı, kıssada olayın adım adım izlenecek nitelikte önemli ve ilginç olmasıyla, doğru ve gerçekçi olması niteliklerini ön plâna çıkarır. Kıssanın “hikâye”den farkı da, bu nitelikleri dolayısıyladır. Kur’ân kıssaları için hikâye kelimesinin kullanılmaması da bu ayırımı dayanır.¹⁶

Bu tür incelikler, gerek Allah ve Rasûlü tarafından bir tebliğ aracı olarak kullanılan mesel, gerek modern bir edebî tür olan hikâyenin, kıssa türü ile benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu itibarla bu hususların da bir nebze açıklığa kavuşturulması faydalı olacaktır.

Mesel, “hakikatte vukû bulmamış, ancak tezkir, va’z, teşvîk, zecr ve ibret amacıyla, kastedilen mânânın akla yakın hale getirilmesi veya hissedilir bir tarzda tasviri için ortaya konan örnek”¹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, meselde, birtakım önemli olayların ve mânâların, gerçekte vukû bulmamış hayâlî tablolar ve benzetmeler aracılığı ile tasviri ve muhataba anlaşılır biçimde sunulması söz konusudur. Bu durum, özellikle mesel türlerinden kıyâsî meseller için böyledir. Nitekim Kur’ân’da ve özellikle hadis mesellerinde, (مثل.....كمثل) üslûbu, çok belirgin bir söz kalıbı olarak dikkat çekmektedir. Veciz meseller ise, tarihte yaşanmış bir olayla ilgili olarak söylenmiş kısa bir söz kalıbının, daha sonraki insanlar tarafından benzer olaylarda kullanılmasıyla atasözü halini almış şekilleridir. “Meseller, uzun tecrübeler sonucu ortaya çıkmış, kısa cümlelerden ibarettir. Söylenildikleri zaman onlar henüz mesel değildirlere. Onları mesel haline gelişleri, halkın zevkine uygun düşmeleri sebebiyle, sonradan yaygınlaşmış olmalarıyla mümkün olur. Çoğu zaman ilk söyleyenleri de unutulmuş gitmiştir.”¹⁸ Bu bakımdan kıssa ile meseli özdeşleştirmek doğru değildir.

Meselerde benzetme unsurunun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Kıssalarda ise, teşbih unsuru, dikkat çekici ve belirleyici bir faktör değildir. Kıssalarda

¹⁵ Râğib, *el-Müfredât*, s. 610; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 73; Fırûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, aynı yer.

¹⁶ İdris Şengül, “Kıssa”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 498.

¹⁷ Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur’ân*, 4. bsk. Beyrut, 1978, II, 167; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1983, s. 174; İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 55.

¹⁸ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 62. Burada tanımlanan mesel, Türkçedeki “atasözü” ifadesiyle karşıladığımız “veciz mesel” türüdür.

üslûp, genellikle yaşanmış bir olayın doğal sunumu mahiyetindedir. Ancak olay veya olaylar, öylesine sürükleyici tarzda örülmüştür ki, onları dinleyen veya okuyan kişi, kendini olayların akıntısına kaptırır. Çoğu zaman da kendi karakterine yakın bulunduğu bir kıssa kahramanı ile kendini özdeşleştirir. Kissanın bu karakteristik özelliği, hikâye ve romanlar için de söz konusudur.

Elbette, gerek dünya, gerek Türk edebiyatında edebî bir tür olarak varlığına tanık olduğumuz “hikâye” sanatı ve hatta “roman” türü ile “kıssa” arasında birbirlerine benzeyen yönler yanında, farklılıklar da bulunmaktadır. Bilindiği gibi, hikâye ve roman türlerinde geçen olaylar hayâlî ve sanal bir kurgulama sonucu anlatılan olaylardır. Bunlar yaşanmış olaylardan alınmış olsalar bile, yazar genellikle ulaşmak istediği sonuca doğru olayları yönlendirecek tarzda bir üslûbu benimser ve anlatılan olaylar, gerçekle birebir uyumsuz. Kissanın “hikâye”den farkı da, bu nitelikleri dolayısıyladır. Çünkü asıl anlamı “nakil” olan hikâye, “gerçek-hayâlî, önemli-önemsiz” başlarına aktarıp anlatılabilecek her tür olayı kapsar. Kıssa sanatında ise, olayın, genellikle gerçek ve yaşanmış olması gerekir. Nitekim Kur’ân kıssalarının gerçek hayattan alındığı ve anlatılan olayların bizzat yaşanmış olaylar olduğu, genel olarak kabul edilmiştir. Hadislerde nakledilen kıssalar için ise, bu tür bir genelleme yapmanın imkânsız olduğu anlaşılmaktadır.

Şu halde mesel, kıssa ve hikâye, birer anlatım biçimi ve üslûbu olarak amaçları bakımından birbirlerine benzer yönler ihtiva etmekle birlikte, mahiyetleri ve dil özellikleri açısından farklı araçlardır.

2. Kıssa Türünün Tarihçesi

Kıssa türü, insanın tarihiyle başlayan bir edebî türdür. Bizzat insanın yaratılışı başlı başına bir kıssadır. Hz. Âdem bu ilk kıssanın ilk kahramanıdır. Hz. Âdem ve oğulları Hâbil- Kabil arasındaki olaylardan başlamak üzere, Kur’ân’da anlatılan birçok peygamber kıssası az çok benzer şekilde Tevrat’ta da geçmektedir.¹⁹ Ancak araştırmacıların tespitlerine göre, edebî bir tür olarak ilk sistemli kıssa, Hindistan’da doğmuş, sonra İran’a, daha sonra da Arap ülkelerine ve İslâm dünyasına intikal etmiş, nihayet Batı ülkelerinde güzergâhını tamamlamıştır. Hiç şüphe yok ki, kıssa, geçirdiği bu tarih süreçlerinin her birinde, deyim yerindeyse, girdiği toplumun boyası ile boyanmış, söz konusu millet ve toplumların özelliklerinden etkilenmiş ve onların inançlarının izlerini taşımıştır.²⁰

Arap ırkının kıssa türü anlatım üslûbunda maharetli olmadığına ilişkin iddialar;²¹ bu makalenin kapsamı dışında kalan hususlardır. Bizim tespit edebildiği-

¹⁹ Bilgi için bkz. *Kitâb-ı Mukaddes* (Eski Ahit Kitabı), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997, Tekvîn, s. 5-8.

²⁰ Abdülhâfiz Abdurabbih, *Bühûs fî kasasîl-Kur’ân*, 1. bsk. Beyrut, 1972, s. 26. Ayrıca bkz. İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, s. 62.

²¹ Ernest Renan (1892) “Sâmî aklı parçalı bir akıldır, şümûl ve genişliğe meyilli değildir; Âfî aklı ise küllî bir akıldır, eşyaya geniş ve kapsamlı bir şekilde bakar” derken; Alberto De Olivera (1937) “Arapların hayâlî zayıf, duygulan donuktur” diyerek birçok Batılı düşünür gibi, Arap aklının, kıssa ve benzeri,

miz, Arap insanının hem Câhiliye, hem de İslâm dönemlerinde kıssa kültürü ve olgusuna yabancı olmadığıdır. Kıssa, mahiyeti icabı, "bir şeyin aslına erme, sonucunu öğrenme, sürprizler ve beklenmeyen durumlara ilgi" unsurlarını bünyesinde barındırdığı için, doğal olarak, ırk farkı olmaksızın, her insanın ilgisini çekecek bir türdür.

Câhiliye döneminde yaşayan Araplar arasındaki edebî, içtimâî ve kültürel hayatın tezahürleri arasında kıssa anlatma işine sıkça rastlanır. Her Arap kabilesinin şairi, hatibi, arrâfi ve kâhini aynı zamanda bir kıssa anlatıcısıdır.²² Bu dönemde yaşayan Araplar arasında vukû bulan savaşlar ve bunlardaki kahramanlıkları konu alan "Eyyâmü'l-Arab" adı verilen kıssalar,²³ kıssa türünün o günkü örnekleri durumundadır. Bunlar gerçeğe uygun kıssalardır. İslâmî döneme kadar gelen bu hikâyelerin milâdî sekizinci yüzyıldan itibaren yazıya geçirildiği bilinmektedir.²⁴ Ayrıca, Arapların dede ve babalarının haberlerini, yolculuklarını, kervanları ve bunlara yapılan baskınları tekrar tekrar anlatan kıssacları mevcuttu. Bu anlamda her Arap kabilesinin şair ve hatibi, aynı zamanda birer kıssacı idi. Edebiyat kitapları onlar tarafından anlatılan kıssalarla doludur.

İslâm sonrası Araplarında ise, kıssa üslûbu ve kültürünün, hiç tartışmasız önemli bir yeri olmuştur. Bu konuda en önemli rol, kuşkusuz Kur'ân'a aittir. Zira o, insan fitratının kıssalara olan ihtiyacına temas etmiş, "öncekilerin haberleri"ne dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'da, örnek olarak "Firavun'la ilgili haberler, Âd ve Semûd gibi kavimlerin yaşadıkları, Hârût-Mârût, Ashâb-ı Kehf kıssaları, Hz. Meryem ve Belkıs'la ilgili olaylar" geniş bir yer tutmaktadır. Ayrıca Kur'an'da bir sure kıssalara tahsis edilmiş, onda bazı peygamberlerin kavimleriyle olan ilişkileri uzun uzadıya anlatılmıştır.²⁵

Diğer taraftan, Hz. Peygamber tebliğ ve eğitim amaçlı konuşmalarında Kur'ân'da geçen bu kıssalara ilişkin açıklamalar yanında, bizzat kendileri de belli kıssaları anlatmışlardır. Gerek Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen ve "Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde kıssa anlatılmadığına" ilişkin rivayet,²⁶ gerek İbnü'l-Cevzî (597/1120)'nin "kıssaclığın Hz. Osman'ın şehit edilmesinden

→

probleme büyük ve bütüncül bakmayı gerektiren edebî türler konusunda bir orijinallik ortaya koymayacağını söylemeye çalışmışlardır. Ahmed Emîn (1373/1954) gibi bazı Müslüman yazarların da onlardan etkilendikleri anlaşılmaktadır. Ahmed Emîn "Arap insanının bir ağacın önüne durduğunda ona bütün olarak bakma yerine, herhangi bir yerindeki güzelliğe takılıp kaldığını, zihninin bir bahçenin bütün olarak fotoğrafını çekme yerine, bir çiçekten diğerine uçtuğunu" söylemiş ve Batılıların bu tür değerlendirmelerinde onların şiirlerinde "kıssa türü ve temsilî şiir etkisi görülememiş olmasının" etkili olabileceğini imâ ederek, bu tür düşüncelere katılmayı tercih etmiştir. Bilgi için bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 10. bsk., Dâru'l-kitâb el-Arabî, Beyrut, 1969, s. 36.

²² Kâsim es-Sâmenrâî, *Fennü'l-kasas ve'l-kussâs* (İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-kussâs* ve'l-müzekkirîn adlı eseri ile birlikte), Riyad, 1983, s. 5. Ayrıca bkz. Müctebâ Uğur, "Va'z, Kıssaclık ve Hadiste Kussâs", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1986, XXVIII, 293, 294.

²³ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 66.

²⁴ Yazıcı, Hüseyin, "Hikâye", *DİA*, Ankara, 2004, XVII, 480.

²⁵ Enbiyâ 21/1-112.

²⁶ İbn Mâce, Edeb, 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 449.

sonra başladığı²⁷ tespitleri, vaazlarda eğitici konuşmalar yapma yerine, asılsız hikâyeler anlatma anlamındadır.²⁸ Burada söz konusu ettiğimiz hadis kıssaları, sağlam senetlerle ve hadis mecmuaları aracılığı ile günümüze kadar intikal etmiş kıssa formundaki rivayetlerdir.

Şüphesiz Kur'ân'da yaygın olarak kullanılmış olan kıssa üslûbu, doğal olarak, Müslüman bilginleri ve düşünürleri etkilemiş ve onların kıssa türüne uygun eserler kaleme almalarında önemli bir rol oynamıştır.

Emevîler döneminde diğer milletlerle başlayan temas sonunda, kıssa türüne ait motifler taşıyan bazı eserler, Arap edebiyatına girmeye başlamıştır. Farsça'dan Arap edebiyatına girmiş olan Hint kökenli *Kelîle ve Dimne* ile onuncu yüzyılda Arap edebiyatına yine Farsça "*Hezâr Efsâne*"nin çevirisi olarak giren "*Elf Leyle ve Leyle*", kıssa türüne köprü vazifesi gören eserler arasında sayılmaktadır. Câhız'ın (255/869) *Kitâbü'l-bühalâ* adlı eseri, *Eş'ab*, *Nevâdiru Cüha* gibi halk hikâyeleri, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (597/1200) *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*'i ile *Kitâbü'l-ezkiyâ'sı*, İbn Sînâ (425/1037), İbn Tufeyl (581/1185) ve İbn Rüşd (595/11989)'ün felsefi kıssalarıyla Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (449/1057)'nin sembolik hikâyesi *Risâletü'l-ğufrân*, Arap edebiyatı kıssa türünün tarihî örnekleri arasında yer almaktadır.²⁹

Buraya kadar özet olarak naklettiğimiz bilgiler, bizi kıssa türünün insanlık tarihine eş bir tarihe sahip bulunduğu, başta Tevrat olmak üzere birçok kutsal kitap ve onlara dayanan din mensuplarının kültür ve edebiyatlarında kıssa üslûbunun kendisine önemli bir yer bulduğu gerçeğine götürmektedir. İslâm kültür ve düşünce hayatında da, Kur'ân'da anlatılan peygamber kıssalarının kaynaklık ettiği bu türün önemli bir yer işgal ettiği açıktır. Söz konusu üslûbun yaygınlaşmasında bir diğer önemli etken, hiç şüphesiz hadis kıssaları olmuştur.

3. Kıssanın Amacı ve Eğitimdeki Yeri

Hiz. Peygamber tarafından anlatılan kıssalar, hiç şüphe yok ki, bir kısım dinî amaçları gerçekleştirmek için anlatılmıştır. Bu itibarla, onların "rabbânî bir metot" olarak ortaya konulduğu açıktır. Bazı tefsirlerin verdikleri bilgilere göre Kur'ân'da, Bel'âm b. Baûrâ'nın, dinî hükümlerle oynama hususunda ortaya koyduğu hile ve desiseler sonucunda başına gelen olaylara atıf yapılarak, Hiz. Peygamber'e hita-

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *Kussâs*, s. 77.

²⁸ Bu anlamda kıssa, kıssacılığın tarihi ve zararları hakkında bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-müzekkirîn*, thk. Kâsım es-Samerrâî, Beyrut, 1988; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tahzîru'l-havâss min ekâzîbi'l-kussâs*, 2. bsk. thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut, 1984; Müctebâ Uğur, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1986, XXVIII, s. 291- 326; Mahmut Yeşil, *Va'z Edebiyatında Hadisler*, 1. bsk. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001; Hasan Cirit, *Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları*, 1. bsk. Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2002.

²⁹ Yazıcı, Hüseyin, "Hikâye", *DİA*, aynı yer.

ben, (فاقصص القصص لعلكم يتفكرون) = "Bu kıssaları anlat ki, belki düşünürler"³⁰ denilmiştir. Hadis kıssalarında bu amaçlar, genelde Kur'ân kıssalarında hedeflenenlerden farksızdır. Kissa üslûbunda temel gaye Allah'ın birliğini, peygamberlik kurumunun hak olduğunu ispatlamaktır. Bu temel amaca bağlı olarak kıssalar, cimrilik, yalancılık, nankörlük, kıskançlık gibi kötü huyların insana ve topluma zararları; cömertlik, dürüstlük ve yardımlaşma gibi ahlâkî erdemlerin insanlık ve toplum için faydaları konusunda muhatapları bilgilendirme, yönlendirme ve iyiliklere teşvik etmenin en güzel aracı olarak kabul edilmektedir.

Kissa, psikolojik ve terbiyevî nitelikleri sebebiyle insan eğitiminde çok büyük rolü olan güçlü bir eğitim aracıdır.³¹ Tarihte yaşamış insan topluluklarının başlarına gelen sıkıntıların sebeplerinin anlatılması, bugünün insanına da yol gösterir. Çünkü insanoğlu, yaratılışı, zaafı ve eğilimleri ile aynı insandır. Bu itibarla, tarihte yaşamış insan toplulukları için geçerli olanlar, bugünün insanları için de geçerlidir.

Kıssalar sayesinde, gerçek veya gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan olayların canlı bir dille ve edebî bir üslûpla tasviri, onları dinleyen ve okuyanlarda büyük bir etki bırakır. Kötülüklerin ve ahlâka uymayan davranışların kötü sonuçları en güzel bir tarzda bu yöntemle anlatılır ve böylece insanlar o kötülükleri işlemekten sakındırılır.

Kur'ân ve hadis kıssalarında hedeflenen amaçlardan biri de, insanları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamaktır. Bu gaye özellikle tarihte yaşamış insan topluluklarından, o dönem için Allah'ın seçtiği peygamberlere kulak vermeyip, tam aksine olumsuz davranışlarını sürdürenlerin acıklı akıbetlerinin tasvir edildiği kıssalar için söz konusudur. Gelecek nesillerin eğitiminde, tarihte yaşanmış olayların birer ibret levhası olarak göz önünde tutulması, modern eğitimin de ısrarla üzerinde durduğu bir husustur. Hadislerde anlatılan kıssaların birçoğu, ibret alınması için, tarihte yaşanmış olaylara atıflar yapmaktadır.

Kur'ân kıssaları nasıl Hz. Peygamber'in ruhunu takviye edip psikolojik destek sağlıyorsa, onun hadislerde anlattığı kıssalar da, hem onun, hem de hakka ve hidayete davet ettiği kişilerin ruhlarını etkiler ve onlara psikolojik destek sağlar. Nitekim Kur'ân'da "Peygamberlerin haberlerinden kalbini takviye edecek her şeyi sana anlatıyoruz. Bunda (bu haberler sayesinde) sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir"³² denilerek, tarihte geçmiş olayların anlatılmasında, hem peygamberler, hem de onların doğru yola çağırıldıkları kişiler için ibret ve öğüt bulun-

³⁰ Ahzâb 7/176. Ayetin tefsiri ile ilgili bilgi için bkz. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, Beyrut, 1993, VII, 205; İbnü'l-Cevzî, ayetin tefsirinde Bel'am b. Baûrâ'dan söz etmemiş, burada sözü edilen "kıssalar" kelimesini, "küfreden ve peygamberleri yalanlayanların kıssaları" şeklinde tefsir etmiştir." Bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 4. bsk. el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987, III, 29.

³¹ Abdülhamid el-Hâşimî, *er-Rasûlü'l-Arabî el-mürebî*, Dimeşk, 1981, s. 245.

³² Hûd 11/120.

duğu hususuna vurgu yapılmaktadır. Bu noktaya ışık tutan bir başka ayetin meali de “*Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için çıkarılacak bir ders vardır*”³³ şeklindedir.

Diğer taraftan, toplumlara hâkim olan değişmez kanunlar vardır. Kur’ân terminolojisinde “sünnetullah” adı verilen bu değişmez kanunlar, tarihte geçmiş toplulukların başından geçen olayların anlatılıp, gelecek adına bunlardan yararlanılmasını zorunlu kılar. Böylece her dönemde tekrarlanan olaylardan hareketle, tecrübe yoluyla, selim akıl taşıyan herkese makul ve uygun gelen külfî kaide ve yasalara ulaşılmış olur.³⁴

Kıssalarda kayda değer hususlardan biri de, kıssadan haberdar olan veya dinleyen kişilerde, kıssada geçen kahramanlarla kendilerini özdeşleştirme gücü ortaya koymuş olmalarıdır. Kıssa üslûbunun kendiliğinden sağladığı heyecan kişiyi sürüklemekte ve onu dinleyen kimse, oradaki kahramanların rolleri ile çok hızlı bir biçimde empati kurmakta, kahramanların yerine kendini koyup mizaç ve vasıfları itibariyle kendine en uygun veya en yakın görünen biriyle özdeşleşmektedir.³⁵

İnsan yaratılışı itibariyle kıssa dinlemeyi ve anlatmayı sever. Bu durum çocuklarda daha da belirgindir. Kıssaların onlar üzerindeki etkisi, sadece dinleme ve anlatma ile sınırlı değildir. Bilakis onların çoğu, kıssada geçen sözleri, hareketleri ve davranış şekillerini günlük hayatlarında taklit ederler. Eğitim alanının da kıssaların ve tarihî konuların büyüleyici etkisi insanlık tarihi kadar eskidir. İslâm’ın ilk yıllarında bu kıssalar “İslâm eğitimi dersleri” niteliğindedir. Bu sebeple Hz. Peygamber kıssanın büyük bir eğitim vasıtası olduğunu bilerek, ondan ileri derecede faydalanmış³⁶ ve hadislerinde azımsanmayacak ölçüde kıssa anlatmıştır.

Üzerinde durulması gereken meselelerden bir başka husus da, hadis kıssalarının gerçek olaylara dayanıp dayanmadıkları hususudur. Bu noktanın aydınlatılması için, kesin ve sağlam delillerden yoksun olmakla birlikte, bir kısım ipuçları verilebilir diye düşünmekteyiz.

4. Hadis Kıssaları ve Gerçeklik

Kıssalarda “gerçek olaylar olma” vasfı, Kur’ân kıssalarında ve belli şartları taşıyan hadis kıssalarında ön plâna çıkmış bir özelliktir. Nitekim tarihî olayları tarihte yaşamış ümmet ve kavimlere atıf yaparak anlatan Kur’ân kıssalarının, yaşanmış olaylardan alındıkları genellikle kabul edilmiş bir görüştür.³⁷ Aynı şekilde

³³ Yûsuf 12/111.

³⁴ Seyyid Kutub, *Kur’ân’da Edebî Tasvîr*, Çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1991, s. 177-190; M. Said Şimşek, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, İstanbul, 1993, s. 71.

³⁵ Muhiddin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”, *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, Bahar-2006, s. 240.

³⁶ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed*, 2. bsk. Esrâ Yayınları, Konya, 1991, s. 195, 196.

³⁷ Bilgi için bkz. İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, s. 127 -135. Mısırlı araştırmacı Muhammed Ahmed Halefullah, “*el-Fennü’l-kasasî fi’l-Kur’ân*” adlı doktora tezinde, Kur’ân kıssalarının edebî bir

tarihte yaşamış ümmet ve kavimlerin başlarından geçen olayları anlatan hadis kıssalarının da bazılarının yaşanmış olaylardan alındıkları kabul edilmiştir.

Bizim kanaatimize göre, Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen “*Zekât maldan akşamları gelip gizlice avuçlayan cin*” kıssası,³⁸ Hz. Peygamber devrinde yaşanmış gerçek bir olayı anlatmaktadır. Yine bu bağlamda “*mağara girişini kapatan kaya*” ve “*ala tenli, kel ve âmd*” kıssaları, gerçek olaylardan alınmış kıssa örnekleri sayılırken; “*borç alan kişinin deniz suyu üzerinde gönderdiği odun parçası*” ve “*yüz kişiyi öldürüp tevbe eden şahıs*” kıssalarının, gerçekliği bulunmayan temsili kıssalar olduğu değerlendirilmeleri yapılmıştır.³⁹

Muhammed Receb el-Beyyûmî, “borç alan kişinin deniz suyu üzerinde gönderdiği odun” kıssasını naklettikten sonra: “Deniz suyu üzerine bırakılmış basit bir sandık bin dinarı gerçekten götürebilir mi? Bu kadar büyük bir meblağ, alacaklıya bu yolla ulaşmasının imkânsız olduğunu bilerek feda edecek bir akıllı bulunur mu?” gibi sorular ortaya atmış ve bütün bunların kıssanın gerçek bir olayı anlatmadığını, temsili bir kıssa olduğunu gösterdiğini söylemiş ve onun “kul hakkıyla da ilgili olmak üzere verilen sözleri ne pahasına olursa olsun yerine getirmenin gerekliliğine” dikkat çekmek amacıyla ortaya konmuş “terğîb” amaçlı bir kıssa sayılması gerektiğine işaret etmiştir.⁴⁰ Yine ona göre; “yüz kişiyi öldürüp tevbe eden kişi” kıssası da, ne kadar büyük günah işleseler de, gerçek anlamda tevbe eden kişiler için Allah’ın lütuf, af ve bağışlamasının sınırsız olduğunu temsili olarak anlatan bir kıssadır.⁴¹ Elbette yüz kişiyi öldürmekten daha büyük bir günah tasavvur edilemez. Bu bakımdan kıssanın kurgusu ve ortaya koyduğu üslup, onun gerçek olmasını imkânsız kılacak tarzda ortaya konulmuştur. Öyleyse bu kıssa ile verilmiş istenen mesaj, “işlenen günahlara samimi olarak tevbe etmenin, çok önemli ve kişiyi kurtarıcı bir amel olduğu”dur. Nitekim “*De ki: Ey kendilerine karşı haddi aşan kullan! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü yalnız O bağışlayandır, merhamet edendir*”⁴² ayeti, bu hususu teyit eden önemli ölçülerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki ölçünün, kişinin “efendim ne kadar büyük günah işlesek de nasıl olsa Allah tevbe ile bağışlıyor, sonunda tevbe eder, gayemize ulaşırsınız” şeklinde bir ruh hali için geçerli olmadığını, Allah’ın niyetleri de okuduğunu söylemeye ihtiyaç olmasa gerektir.

→

sanat örneği, temsili veya uydurma olduklarını iddia etmişse de, birçok araştırmacı bu düşüncenin yanlış olduğunu ilmî delillerle ortaya koymuşlardır. Örnek olarak bkz. Abdülkerîm el-Hatîb, *el-Kasasü'l-Kur’ânî fî mantûkhi ve mef’ûmihi*, I. bsk. Kahire, 1964, s. 275 -320; İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, s. 131-136; Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esrâ Yayınları, İstanbul, 1997, s. 439-446.

³⁸ Hadis için bkz. Buhârî, Vekâle, 10, Bed’ül’l-halk, 11; İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Sahîh*, 2. bsk. thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1992, IV, 91 (2424); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b el-Huseyin, *Şuabü’l-İmân*, I. bsk. thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1410, II, 456 (2388).

³⁹ Muhammed Receb el-Beyyûmî, *el-Beydünü’n-nebevî*, s. 138 -142.

⁴⁰ el-Beyyûmî, a.g.e., s. 138,139.

⁴¹ el-Beyyûmî, a.g.e., s. 140.

⁴² Zümer 39/53.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, hadis kıssalarında gerçeklik, kıssanın ortaya koyduğu olay, ölçü ve üslûpla doğrudan ilgilidir. “Hadis kıssaları bütünüyle gerçek olaylardan alınmıştır” şeklinde genel bir hüküm, bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Tahminimiz, hadis kıssalarının fazlasının yaşanmış olaylardan alınmış olduğu; gerçek bir olaya dayanmadıkları halde “terğîb ve terhîb” amacıyla ortaya konulanların, sayısal olarak daha az yekûn tuttuğu yönündedir.

5. Kıssa Çeşitleri

“Kıssalarda gerçeklik” başlığı altında bir nebze temas edildiği üzere, hadis kıssalarını “vâkî kıssalar” ve “temsîlî kıssalar” şeklinde sınıflandırmamız mümkün görünse de, bu hususta çok kesin ölçüler ve ayırt edici sâbiteler ortaya koymamız çok zor olduğundan, bu tür bir tasnifi şu anki bilgilerimize göre uygun bulmamaktayız. Fakat yapılacak daha ayrıntılı çalışmalarla, bu hususun derinleştirilmesi faydalı olacaktır. Diğer taraftan “tarihî kıssalar” ve “diğer kıssalar” tarzında bir tasnif de bize çok kapsayıcı ve belirleyici görünmemiştir.

Ancak, bazı hadis kıssalarının hayli uzun olaylar zinciri şeklinde sunulması ve ayrıntı içermelerine rağmen, bir kısmının da kısa sayılabilecek tarzda, muhtasar olarak ortaya konuldukları bir gerçektir. Her ne kadar farklı hadis mecmualarında geçen rivayetlerde kıssada geçen olaylar dizisi, kısalık ve uzunluk açısından da farklılıklar göstermiş olsa da, bu işaret ettiğimiz gerçeği değiştirmemektedir. Daha açık anlatımla, bazı kıssalar, en uzun metne sahip tarihîni esas alsak bile diğerlerine göre kısa kalmaktadır.

Bu itibarla hadis kıssalarını basit bir ayırım da olsa “uzun hadis kıssaları” ve “kısa hadis kıssaları” şeklinde ikili bir tasnife tâbi tutmamız mümkündür. Bu durumda, bizim inceleme imkânı bulduğumuz kıssalardan, meselâ “mağara girişini kapatan kaya”, “ala tenli, kel ve âmâ”, “Hz. İbrahim ve Hz. İsmail”, “Cüreyc ve annesi”, “Ashâbü'l-uhdûd” ve “Ebû Hüreyre ve cin” gibi kıssaları uzun hadis kıssalarına; “kedi ve kadın”, “adam ve susuz kalmış köpek”, “altın küpü”, “gemiyi delen yolcular”, “Kıfl'ın üzüntüsü” ve benzeri kıssaları da, kısa hadis kıssalarına örnek gösterebiliriz. Hadis kıssaları için “kıssa kasîra” anlamında (الأقصوصة) ismini öneren ilim adamlarının teklifleri, bu tür rivayetler için özellikle geçerli olsa gerektir.

Konuyla ilgili teknik ve tarihî mahiyetteki bu bilgilerden sonra çalışmamızda önemli bir ağırlık noktası oluşturan kıssa örnekleri ve onlara ilişkin değerlendirmeler bölümüne geçebiliriz.

6. Hadislerde Kıssa Örnekleri

Elbette Hz. Peygamber tarafından anlatılan kıssalar, sayı olarak belli bir yekûn teşkil etmektedir. Bir hadisi kıssa saymamız için, ya hadis mecmualarında (ما ذكر من بني إسرائيل) = “İsrâîl oğullarından haber verilenler” kaydıyla yerini almış ve tarihte yaşanmış olaylara atıf yapmış olması, ya da Hz. Peygamber devrinde yaşanmış bir olayı hikâye üslûbu ile anlatmış olması şartını aradık.

Kanaatimize göre, hangi rivayetlerin hadis kıssası sayılacağı hususunda bir problemle karşı karşıya bulunmaktayız. Özellikle günümüzde bu tür yanlış tercihler dikkat çekici bir mahiyet arz etmeye başlamıştır. Bu makalede zaman zaman faydalandığımız Ahmed Ömer Hâşim tarafından “*Kasasu's-Sünne*” adıyla yayımlanmış kitap, bu bağlamda yanlış tercihleri hayli fazla olan bir eser durumundadır. Eserde “İman-İslâm-lhsan”⁴³ hadisi dâhil, kıblenin tahvili,⁴⁴ müşriklerin Hz. Peygamber'e yaptıkları eziyet⁴⁵ teyemmüm⁴⁶ ve ezanın meşrû oluşu,⁴⁷ Ebû Zem'in Müslüman oluşu,⁴⁸ Hudeybiye Sulhu⁴⁹ gibi İslâm tarihinde yaşanmış olayları anlatan birçok rivayet kıssa başlığı altında sıralanmıştır.

Kitabın tercihi esas alınır, her rivayet kesin olarak bir kıssa kabul edilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, yazar “kıssa” kelimesinin “olay” anlamından hareketle tercihini ortaya koymuştur. Doğrusu bu tercih bize çok isabetli görünmemektedir. Kıssada, onu anlatan kişinin sunacağı tablolar ve tiplerini çizeceği şahsiyetler yardımıyla gerçekleştireceği bir hedef, bu hedefi gerçekleştirmek için sonuca bağlayacağı olaylar arasında sıkı bir şekilde ve ustaca öreceği bir sanatsal bütünlük olması gerekir.⁵⁰ İster ayet, ister hadis olsun, isterse insanlar tarafından anlatılmış veya yazılmış olsun, bir metne “kıssa” adını verebilmemiz için onda, “sanatsal bütünlük” diye ifade ettiğimiz bu ana unsurun bulunması şarttır. Çoğu zaman, kıssayı anlatan kişi, anlattığı olaylar dizisi içinde zikretmediği halde, gönlünden geçirdiği temel mesajı, ancak sözü edilen üslûp sayesinde daha güçlü bir şekilde verebilmektedir.

Bu makalede örnek olarak inceleyeceğimiz “ala tenli, kel ve âmâ”, “mağara girişini kapatan kaya”, “borç alan kişinin gönderdiği odun parçası”, “Ebû Hüreyre ve cin” kıssaları dışında; “Rahip Cüreyc ve annesi” kıssası,⁵¹ “gemiyi delen yolcular” kıssası,⁵² “tarlada bulunan altın küpü” kıssası,⁵³ “Ashâbü'l-uhdûd” kıssası,⁵⁴

⁴³ Ahmed Ömer Hâşim, *Kasasu's-sünne*, s. 20.

⁴⁴ Ahmed Ömer Hâşim, a.g.e., s. 31.

⁴⁵ Ahmed Ömer Hâşim, a.g.e., s. 59.

⁴⁶ Ahmed Ömer Hâşim, a.g.e., s. 64.

⁴⁷ Ahmed Ömer Hâşim, a.g.e., s. 77.

⁴⁸ Ahmed Ömer Hâşim, a.g.e., s. 128.

⁴⁹ Ahmed Ömer Hâşim, a.g.e., s. 168.

⁵⁰ Muhammed Receb el-Beyûmî, *el-Beydünü'n-nebevî*, s. 128, 129.

⁵¹ Buhârî, Enbiyâ, 48; Mezâlim, 35; Müslim, Birr, 7, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 307; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 411 (6484); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XVIII, 224 (558); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 279 (7498); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VI, 193 (7879).

⁵² Buhârî, Şerike, 6, Şehâdât, 30; Tirmizî, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. bsk. Beyrut, 1929, IV, 268; Râmhümmüzi, *Kitâbü'l-emsâl*, s. 101.

⁵³ Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Akdiye, 21; İbn Mâce, Lükata, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 316.

⁵⁴ Müslim, Zühd, 73; İbn Hibbân, Alâüddîn Ali b. Belbân el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*, 2. bsk. thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1997, III, 154 (873); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Dâru ihyâit-türâs el-Arabî, Beyrut, ty. VIII, 43 (7320); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 240 (1634).

“Hz. İbrahim ve Hz. İsmail” kıssası,⁵⁵ “Musa ve Hızır” kıssası,⁵⁶ “doksan dokuz kişiyi öldüren adam” kıssası,⁵⁷ “çocuğunun ölüm ihtimali karşısında kendini tehlikeye atan anne” kıssası,⁵⁸ Kifl’in üzüntüsü” kıssası,⁵⁹ “adam ve susuz kalmış köpek” kıssası,⁶⁰ “öldükten sonra yakılıp külünün savrulmasını isteyen kişi” kıssası,⁶¹ “kedi ve kadın” kıssası,⁶² “bir dirhem yüz bin dirhemi geçti” kıssası,⁶³ “bahçeyi sulayan bulut” kıssası,⁶⁴ bizim kıssa formuna uygun bulduğumuz örneklerden bazılarıdır.

Çalışma sırasında cevap aradığımız hususlardan biri de, örnek olarak incelediğimiz dört kıssa örneğinin ve genel olarak Hz. Peygamber’in Benî İsrâil’e atfettiği diğer kıssaların Tevrat, İncil ve zühd kitaplarında muhteva olarak da olsa geçip geçmediği hususu idi. Taramalarımız sonucunda gördük ki, özellikle Tevrat’ta Kur’ân’da geçen peygamber kıssalarının muhtevalarına uygun azimsanmayacak ölçüde kıssa bulunmasına rağmen; bu dört örnek dahil, hadis kıssalarına ne Tevrat ne de İncil’de yer verilmiştir. Ancak tarama imkânı bulduğumuz zühd kitaplarının bazılarında, bu dört örnek dışında, “Benî İsrâil’den âbid bir kişi” kaydı konulmak suretiyle nakledilen ve üslûp olarak kıssa formuna uygun düşen rivayetler tespit ettiğimizi söylemeliyiz.⁶⁵

⁵⁵ Buhârî, Enbiyâ, 8.

⁵⁶ Buhârî, Enbiyâ, 27; İlim, 44, Tefsîr (18) 2, 3, 4; Müslim, Fedâil, 17; Tirmizî, Tefsîr (18) I; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 118 (21155); İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 104-107 (6220); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ewsat*, I. bsk. thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü’l-ma’ârif, Riyâd, 1985, VI, 6217.

⁵⁷ Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Tevbe, 46, 47; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 376, 377 (611), II, 380, 381 (615); Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 305, 306 (1033); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyin, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mekke, 1994, VIII, 17 (15614); *Şuabü’l-îmân*, V, 397 (7066); Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Mısır, 1974, III, 102.

⁵⁸ Buhârî, Ferâiz, 30, Enbiyâ, 40; Müslim, Akdiye, 20; Nesâî, Sehv, 20, Kudât, 14-16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 340; V, 447, 448; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 453 (5066); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ewsat*, III, 155 (2771); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 268 (21077, 21078).

⁵⁹ Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 23.

⁶⁰ Buhârî, Şûrb, 9, Mezâlim, 23, Edeb, 27; Müslim, Selâm, 153; Ebû Dâvûd, Cihâd, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 375 (8861), 517 (10710); İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 301, 302 (543, 544); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 185 (7595); *Şuabü’l-îmân*, III, 218 (3372).

⁶¹ Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Tevbe, 28; İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 13, 17.

⁶² Buhârî, Enbiyâ, 54, Bed’ü’l-halk, 16; Müslim, Kûsûf, 9, 10, Bir; 135; Nesâî, Kûsûf, 14, 20; İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 188, 261, 269, III, 318, 335, 374; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, 2. bsk. thk. Abdurrahman el-A’zamî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1983, XI, 284 (20549); İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 315, 316 (138); İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 305 (546); XII, 438, 439 (5621).

⁶³ Nesâî, Zekât, 49; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 99 (2443); İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 135 (3347); Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşî, Dâru’l-ma’rife, yy. ty. I, 576; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 181 (7568).

⁶⁴ Müslim, Zühd, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 296.

⁶⁵ Tarama imkânı bulduğumuz Abdullah İbnü’l-Mübârek (181/797), Vekî’ b. el-Cerrâh (197/813), Esed b. Mûsâ (212/827), Ahmed b. Hanbel (241/855), Hennâd b. es-Serî (243/857) ve Beyhakî (458/1066)’nin zühd konusuna tahsis edilmiş eserleri arasında konumuza ışık tutan rivayetler, Ahmed b. Hanbel ve Vekî’ b. el-Cerrâh’ın eserlerinde bulunmaktadır. Bilgi için bkz. *Kitâbü’z-zühd*, I. bsk. Dâru’l-kütüb el-İlimiyye, Beyrut, 1983, s. 79-84, 104-106. Bu haberlerden özellikle birinde anlatılan kıssa, isimler ve olaylar dizisi farklı olsa da, mahiyet ve üslûp açısından atıf yapmakla yetindiğimiz

Bu noktada artık, hadis kıssalarından seçtiğimiz dikkat çekici birkaç örnek üzerinde yapacağımız değerlendirmelere geçebiliriz.

a. “İmtihan Edilen Ala Tenli, Kel ve Âmâ” Kıssası

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bu kıssada, Benî İsrâîl'den biri ala tenli, diğeri saçsız ve iki gözü görmeyen bir üçüncü kişinin Allah tarafından sınanması konu edilmektedir. Kıssanın muhtevası özet olarak şu şekildedir:

“Allah tarafından görevlendirilmiş bir melek önce derisinde alaca hastalığı bulunan kişiye, sonra saçı olmayan kişiye, son olarak da gözleri kör olan şahsa giderek, her birine kendileriyle ilgili olarak 'dünyada en çok gerçekleşmesini istedikleri şeyi' ve 'kendilerine en sevimli gelen malı' sormuş; vücudunda alaca hastalığı bulunan 'dünyada en çok istediği şeyin cilt hastalığından kurtulması', en sevdiği malın da deve olduğunu; kel 'dünyada en çok istediği şeyin güzel bir saça sahip olması', en sevdiği malın da 'sığır' olduğunu; gözleri kör olan üçüncü şahıs da 'dünyada en çok istediği şeyin gözlerinin açılması' ve en sevdiği malın da 'koyun' olduğunu söyleyerek cevap vermişler. Her üçünün arzuları yerine getirilmiş. Zamanla kendilerine hediye edilen gebe hayvanlar üreyip çoğalmış vadilere sığmaz hale gelmiş, her biri büyük zengin olmuşlar. Ancak onları imtihan amacıyla Allah tarafından görevlendirilen melek, sırasıyla her üçüne de onların eski kılıklarında gidip çaresiz bir fakir olduğunu kendisine yardım etmelerini istemişse de, ala tenli ve kel eski hallerini unutup yalan söylemişler ve bahaneler ileri sürerek yardımda bulunmayı reddetmişler. Melek gözleri görmeyen üçüncü şahsa aynı isteğini bildirince o, 'Ben bir âmâ idim, Allah bana gözümü geri verdi. Dilediğini al, dilediğini bırak. Allah'a yemin ederim ki, Allah için benden istediğin bir şeyde sana zorluk çıkarmam' diyerek istenileni kabul etmiş. Bunun üzerine, zaten onları imtihan amacıyla görevlendirilen melek 'Malın sende kalsın. Siz sadece imtihan edildiniz. Senden razı olundu, diğer iki arkadaşın ise sınavı kaybetti' şeklinde cevap vermiş.”⁶⁶

Hız Peygamber tarafından anlatılan bu kıssada, nimete şükürün nasıl olması gerektiği ilgi çekici bir tarzda anlatılmıştır. Metinde (الأبرص) kelimesiyle ifade edilen ve cildinde beyaz lekeler bulunan kişi ile (الأفراع) kelimesiyle karşılanan saçsız şahsın kıssada sınavı kaybeden kişiler olarak; âmânın ise sınavı kazanan kişi olarak temsili, kayda değer bir husustur. Bu iki tip, inkâr ve nankörlüğü, âmâ ise dürüstlük ve şükürü temsil etmektedir. İbn Hacer (852/1448) ve Aynî (855/1461)'ye göre, cilt hastalığı ve kellik, mizaç bozukluğundan kaynaklanan rahatsızlıklardır. Oysa körlük, dış etmenlerle de ortaya çıkabilir.⁶⁷ İbn Hacer ve Aynî tarafından

→

“Rahip Cüreyc ve annesi” kıssasını andırmaktadır. Bkz. *Kitâbü’z-zühd*, s. 125-126. Ayrıca bkz. Vekî b. el-Cerrâh, *Kitâbü’z-zühd*, 2. bsk. thk. Abdurrahman Abdülcebbar el-Firyevâî, Riyad, I, 280- 282.

⁶⁶ Buhârî, Enbiyâ, 51; Müslim; Zühd, 10; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 219.

⁶⁷ İbn Hacer; Şihâbüddin el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2. bsk. Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty. VI, 365; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut, ty. XVI, 49.

dile getirilen bu açıklama, tartışmaya açık bir yorumdur. Bunda doğruluk payı bulunsa bile, genel bir hüküm olarak ortaya atılmasını ihtiyatla karşılamak gerekir. Ancak, bu açıklamadan, bu bilgilerin yaşadığı dönemde böyle bir kanat ve kültürün varlığına hükmedebiliriz. Günümüz şartları açısından bu hususta, bilimsel olarak ispat edilmiş bir görüş bulunduğunu sanmıyoruz.

Kissadan şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Melekler Allah'ın emrinde görev yapan varlıklardır, O'nun izni ve görevlendirmesi ile çeşitli kılıklara girebilir ve insanların karşısına çeşitli görünümde çıkabilirler.

2. İnsanların sahip olduğu her şey gerçekte Allah'a aittir. Bu gerçek ortada iken insanların, sahip oldukları şeylerin hakikaten kendilerine ait olduğunu sanmaları bir yönüyle nimeti inkâr ve nankörlüktür. Kissada bu kötü sıfatı, alacalı ve kel temsil etmektedir. Bu iki tipe Allah tarafından zahmetsiz olarak verilen nimetler, nankörlüklerinden dolayı geri alınmıştır.

3. Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretmek gerekir. Ancak şükür sadece dil ile olmaz. Gerçek şükür, Allah'ın verdiği nimetlerin O'nun harcanmasını istediği yerlere sarf edilmesidir. Nitekim kissada geçen âmâ tipi, bunun bilincinde olan bir kişi olduğu için nimetler elinden alınmamıştır.

4. Öğüt ve ibret almak amacıyla yapılan kötülüklerin zikredilmesi gıybet değildir. Hadiste kötülüklerine vurgu yapılan ve imtihanı kaybeden iki kişinin isimlerinin verilmemesinin sırrı, ahlâkî kaygılar ve ideal ölçüleri ortaya koyma amacına yönelik olsa gerektir.

5. İnsanlara eski hallerinin hatırlatılması iyi bir terbiye metodudur.⁶⁸

6. Mal ve zenginlik insanın ahlâkını bozmamalıdır.⁶⁹

7. Sadaka vermek, zayıf ve fakir kişilere iyi muamelede bulunmak övülmüş, cimrilik yerilmiştir. Kissada cimrilik, sahiplerini yalan söylemeye ve nimeti inkâra sevk etmiştir.⁷⁰

b. “Mağara Girişini Kapatın Kaya” Kıssası

Ebû Hüreyre'den nakledilen kissa, yolda giderken yağmura yakalanmış üç kişinin sığındıkları bir mağaranın girişinin yukarıdan yuvarlanan bir kaya ile kapanıp mahsur kalmaları sonucunda, oradan kurtulmak için, her birinin daha önce işledikleri hayırlı amelleri hatırlayarak Allah'a yakarışları ve buradan kurtuluşlarını konu almaktadır. Kissa özet olarak şu şekildedir:

⁶⁸ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimi olarak Hz. Muhammed*, s. 206.

⁶⁹ Aynı yer.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bânî*, VI, 365. Kissa ile ilgili edebî bir değerlendirme için bkz. İzzüddîn Ali es-Seyyid, *el-Hadîsü'n-nebevî mine'l-vicheti'l-belâğîyye*, Dâru't-tibâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire, 1973, s. 457- 459.

"Yolda giderken yağmura yakalandıkları için dağdaki mağaraya sığınan üç kişi içerde iken, yukarıdan yuvarlanan bir kaya parçası mağaranın ağzını kapatmıştı. İçerde mahsur kalan bu insanlar, 'Olur ki Allah kayayı bertaraf eder' diyerek, Allah rızası için daha önce işledikleri amelleri zikredip onları vesile edinerek Allah'a dua etmeye karar verirler. Bu üç kişiden biri, anne ve babasına bakma, yedirip içirme konusunda anne-babasını eşine ve çocuklarına hep takdim edermiş. Yine bir defasında, henüz çocuklarına içirmeden, süt içirmek için geldiğinde onları uyur bulduğunu, uyandırmaya kıyamayarak sütlerini içirmek için sabaha kadar ayakta başlarında beklediğini anarak, 'Allah'ım, şayet bunu senin rızan için yapmış isem, şu kayayı biraz arala' diye dua etmiş, bunun üzerine kaya biraz açılmış.

İkinci şahıs, çok sevdiği amcacızının istemesine rağmen kendisini reddettiğini, ancak kıtlık yıllarında fakir düşence bu hanımın kendisinden maddî anlamda yardım istediğini, ona kendisini kabul etmesi karşılığında yüz altın verdiğini, muradına ulaşmak için amcacızına yaklaşıncaya, onun nikâhsız olarak bu kötü fiilden uzak durmasını istediğini ve Allah rızasını düşünerek bu arzusundan vazgeçtiğini bildirmiş ve 'Allah'ım, eğer bu günahın senin rızanı ve sevgini düşünerek vazgeçmişsem, içinde kaldığımız şu mağaradan bizi kurtar!' diye dua etmiş, bu dua üzerine kaya biraz daha açılmış.

Üçüncü şahıs ise, bir kısım işçiler tuttuğunu ve biri hariç hepsinin ücretlerini tam olarak ödediğini, bırakıp gitmesi sebebiyle ödeme yapamadığı işçinin ücretini ayrı bir yatırımla değerlendirerek, onun adına bir servet meydana getirdiğini hatırlatarak, 'Allah'ım, eğer bu hayır ve dürüstlüğü senin rızan ve sevgini kazanmak için yapmışsam, şu kaya parçası yüzünden düştüğümüz darlıktan bizi kurtar!' diyerek iltica etmiş. Bunun üzerine kaya tamamen açılmış, onlar da mağaradan çıkıp gitmişler.⁷¹ Üçüncü şahsın ücretinin ödenmemesinin sebebi, Nu'mân b. Beşîr'in rivayetinde, "bir işçiye yarım gün çalıştığı halde, iyi çalıştığı gerekçesiyle tam gün ücreti ödenmesi üzerine öfkelenip ücretini almadan çekip gittiği"⁷² şeklinde açıklanmıştır.

Kıssa, Ebû Hüreyre'den başka Nu'mân b. Beşîr, Ali, Enes b. Mâlik, İbn Ebî Evfâ, Ukbe b. Âmir ve Abdullah b. Amr gibi sahâbîler tarafından nakledilmiştir.⁷³

İbn Hacer'in (852/1448) verdiği bilgiye göre hadis Enes b. Mâlik'ten sahîh bir senetle gelmiş, Taberânî (360/971) *ed-Duâ* adlı eserinde hasen bir senetle ve başka bir tarikle nakletmiştir. Ayrıca hadis Ebû Hüreyre'den yine hasen bir senetle rivayet edilmiş olup bu rivayet İbn Hibbân'ın (354/965) *es-Sahîh* adlı eserinde yer almaktadır.⁷⁴ Yine Taberânî Ebû Hüreyre'den bir başka vecihle, Nu'mân b.

⁷¹ Buhârî, *Enbiyâ*, 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 116; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 178 (897); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, V, 411 (7106); Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Sâmiyyîn*, I. bsk. thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1984, IV, 228 (3149).

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 274, No: 18441 (Şuayb el-Amaût, *hadisin hasen*, râvîlerinin de sika olduğunu söylemiştir); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 8 (2307).

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 369, 370.

⁷⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 178 (897).

Beşîr'den hasen olan üç vecihle nakletmiştir. Bu rivayetlerden birini Ahmed b. Hanbel (241/855)⁷⁵ ve Bezzâr (292/905) da nakletmişlerdir. Diğer taraftan hadis, Hz. Ali, Ukbe b. Âmir, Abdullah b. Amr, İbn Ebî Evfâ gibi kişilerden zayıf isnatlarla da rivayet edilmiştir. Ebû Avâne (316/928) es-Sahîh'inde, Taberânî ed-Dud'sında bu tariflerin tamamını vermişlerdir. Ukbe b. Âmir dışındaki rivayetlerde üç kissa kahramanı ile ilgili olaylar tam olarak geçmektedir."⁷⁶

Ayrıca, çeşitli rivayetlerde, yukarıda anlatılan olaylar dizisi, farklı şekilde sıralanmıştır. Örneğin, Nâfi' tarîki ile gelen rivayette "işçi, anne babaya iyilik, kadın" sırası geçerken; Mûsâ b. Ukbe ve Sâlim rivayetlerinde sıralama, "anne-babaya iyilik, kadın, işçi" şeklinde yapılmıştır. Yine Ebû Hüreyre hadisinde "kadın, anne-babaya iyilik, işçi"; Enes b. Mâlik hadisinde "anne-babaya iyilik, işçi, kadın"; Nu'mân b. Beşîr hadisinde "işçi, kadın, anne-babaya iyilik"; Hz. Ali ve İbn Ebî Evfâ hadislerinde "kadın, işçi, anne-babaya iyilik" şeklinde sıralama yapılmıştır. Kanaatimize göre hadisin değişik lâfızlarında bu farklılıkların olması, hadisçiler arasında mânâ olarak rivayetin yaygın olduğuna, ayrıca onlara göre, takdim ve tehirin bu gibi durumlarda bir öneminin bulunmadığına bir delil kabul edilebilir.

"Bana göre bu rivayetlerin isnat açısından en tercihe şâyân olanı, Salîm'in muvâfakatinden dolayı Ukbe b. Âmir rivayetidir" diyen İbn Hacer, kanaatimize metin tenkidi açısından da ufuk açıcı ve ilgi çekici bir açıklım vermektedir. Ona göre mânâ yönünden bu rivayetlerden en sahîh olanı belirlemek için, bu üç amelden sahipleri için en faydalı olana bakılır. Bu da üçüncü sıradaki olayı anlatan amel olmalıdır. Çünkü onunla münacatın hemen sonrasında mağara kapısı tamamıyla açılmıştır. Ana-babasına iyilik edenin fazileti kendinedir. Çünkü açıkça anne-babasına iyilik ettiğini ifade etmektedir. İşçi sahibinin ameli başkasını da ilgilendirmektedir. O da kendinin emanete riayet konusuna çok özen gösterdiğine dikkat çekmiştir. Amcasının kızına yaklaşma konusunda fedakârlık yapan kişi ise, bunların en faziletlisidir. Çünkü o kalindeki Allah korkusuna vurgu yapmıştır. Böyle biri için Kur'ân'da cennet vaadi söz konusudur. فَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَهَيَّئِ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ = "Rabbinin makamından korkan ve nefsinin hevâ ve hevesinden alıkoyan kimsenin varacağı yer ise, cennettir" ayeti⁷⁷ bu hususa vurgu yapmaktadır. Ayrıca, kissa kahramanı, Allah korkusuyla söz konusu kötü fiili işlemekten uzak durmakla kalmamış, verdiği yüz dinarı da kadına bırakmıştır. Çünkü kadın amcasının kızıydı ve bu davranışı aynı zamanda sıla-i rahim hükmündeydi. Kıssadaki

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 116.

⁷⁶ Ancak onun rivayetinde olay, üçüncü kahramanın dilinden olay şu cümlelerle anlatılmıştır: كُنْتُ فِي غَنَمٍ أَرْعَاهَا فَحَضَرَتِ الصَّلَاةَ فَتَمَتَّ أَصْلِي فَجَاءَ الذَّبُّ فَدَخَلَ الْغَنَمَ فَكْرَهْتُ أَنْ أَقْطَعَ صَلَاتِي فَصَبِرْتُ حَتَّى قَرَعْتُ = "Koyun güdüyordum, namaz vakti geldiği için namaza durdum. Tam bu sırada kurt gelip sürüye daldı, fakat ben namazımı kesmeyi hoş görmedim ve namazımı bitirene kadar sabrettim." Bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bâdî*, VI, 372.

⁷⁷ Nâzi'ât 79/40,41

olaylar sıralamasında kadınla ilgili olanı, Enes b. Mâlik hadisinde üçüncü sırada verilmiştir. O halde mânâ açısından en tercihe şâyân olan rivayet, bu olmalıdır.⁷⁸

Elbette, İbn Hacer'in yaptığı bu açıklamayı, onun kendi dinî bilgisi ve kabulleri çerçevesinde yaptığı bir değerlendirme saymalıyız. Çünkü bu durum, kişilerin din anlayışı ve ön kabullerine göre değişebilecek göreceli bir durumdur. Aynı yöntemi kullanarak, başka bilginlere de farklı bir sıralama yapabilir. Buna rağmen, bu tür düşünce temrinlerinin faydalı olduğu kanaatindeyiz. Delil ve gerekçe zikredilerek yapılan tartışmaları toplum için kazanç saymak gerekir. Başka bilginler de farklı gerekçelerle farklı bakış açıları ortaya koyarsa, bu, toplumda tefekküre, sorgulamaya, daha güzel ve daha doğru olanı arama çabasına katkı sağlayacaktır.

Kıssada ihlâs ve samimiyetin değeri, parlak ve edebî bir üslûpla bir dikkat çekici şekilde anlatılmıştır. Birinci şahısla ilgili olarak zikredilen, “çocuk çocuğu aç halde, yanında gece boyu ağlaşıırken, uyuyan anne-babasının uykusunu bölmeye kıyamayıp, öncelikle onların sütlerini içirmek için başlarında sabaha kadar ayakta beklemesi”, çok özel, herkesin başaramayacağı bir davranıştır. İkinci şahsın davranışında kayda değer olan nokta, “amcasının kızına sahip olabilmek için hiçbir engel kalmamasına ve bunun için uzun zamandır can atmasına rağmen, söz konusu fillin haramlığı hatırlatılınca, Allah rızası için, bu işten geri durmayı” başarabilmiş olmasıdır. Bu da, her yiğidin üstesinden gelemeyeceği çok özel bir durumdur. Üçüncü şahsın davranışında “emanete ve insanların hak ve hukukuna riayet konusunda en parlak örneklerden biri” ortaya konulmuştur. İşçinin hakkı olan ücreti ona ulaştırmak herkes tarafından düşünülür, fakat ücretin onun adına yatırım amaçlı işletilmesi, eşine az rastlanır bir davranış olsa gerektir.⁷⁹

Kıssadan çıkarılabilecek ders ve sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Daha önceki dinlerin hükümlerinden, Allah veya Hz. Peygamber tarafından övgü üslûbuyla haber verilenler, bizim için doğru ve geçerlidir. Nitekim bu kıssayı Hz. Peygamber anlatmış ve üç şahsın davranışını övmüştür.

2. Sâlih amellerle Allah'a tevessül meşrûdur.⁸⁰ Bazı tefsirlerde serdedilen açıklamalara göre, (I 17/735) (يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله وابتغوا إليه الوسيلة) = “Ey iman edenler Allah'tan korkun ve ona vesile arayın”⁸¹ ayeti, “Razı edecek iş yaparak O'na yakın olmaya çalışın”; “O'na itaatle ve razı edecek amellerle yaklaşın” şeklinde açıklanmıştır. Bu görüş Katâde (I 17/735, Atâ (I 15/733), Süddî (I 27/744), Mücâhid (I 03/721) Hasen el-Basrî (I 10/728) ve Abdullah b. Kesîr (I 20/738) gibi

SÜİFD / 22

⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 372.

⁷⁹ Kıssa hakkında daha fazla bilgi ve değerlendirme için bkz. Ahmed Ömer Hâşim, *Kasası's-Sünne*, s. 104-107;

⁸⁰ Tevessül konusu ve ilgili hadisler hakkında bilgi için bkz. Zekeriyâ Güler, “Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *İlam Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 1, İstanbul (Ocak-Haziran 1997), s. 83-132; İlaveli ve tekrar gözden geçirilmiş ikinci yayım için bkz. *Tasavuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2003, s. 45-98.

⁸¹ Mâide 5/35.

birçok âlim tarafından benimsenmiş bir kanaattir.⁸² Kişi, sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak niyet ve amacıyla rahat vakitlerinde işlediği sâlih amellerden, sıkıntılı zamanlarda istifade eder. Nitekim Hz. Peygamber İbn Abbas'tan nakledilen bir hadiste (احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده تجاهك) = “Allah'ın hukukuna riayet et ki, Allah da seni korusun; Allah'ı koru ki, O'nu karşında bulasın”;⁸³ Abdullah b. Ca'fer'in rivayet ettiği bir hadiste de (تعرف إلى (الله في الرّحاء يعرفك في الشدة احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده أمامك، تعرف إلى (الله في الرّحاء يعرفك في الشدة) = “Allah'ın hakkını koru ki, O da seni korusun; Allah'ın hakkına riayet et ki, O'nu önünde bulasın, O'nu rahat halindeyken tanı ki, O da seni sıkıntı halinde tanısin”⁸⁴ buyurmuştur.

3. Kişinin sıkıntılı durumlarda Allah'a dua etmesi ve iyi amellerle Allah'a yaklaşması müstehabdır.⁸⁵

4. Kissa kahramanlarının Allah'a münacatta bulunurken (اللهم إن كنت تعلم (أني فعلت ذلك Ey Allah'im şayet onu yaptığımı biliyorsan) şeklinde bir söz söylemiş olmaları, onların zikrettikleri amellerinin Allah katında makbul olup olmadığını bilememelerinden kaynaklanan tereddütleriyle ilgilidir. Mü'min, Allah'ın her şeyi kesin olarak bildiğini bilen kişidir. Bu bakımdan bu sözleri, (إن كان عملي ذلك (مقبولا فأجب دعائي) = “Eğer amelim katında kabul edilmiş ise, duamı kabul buyur” anlamındadır.⁸⁶

5. Ameller, ihlâsla ve sadece Allah'ın rızası için yapılmalıdır. Nitekim kıssada övülen üç şahsın her biri, Allah'a (اللهم إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك ففرّج عنا ما (نحن فيه) = “Allah'ın bu işi senin rızanı kazanmak için yapmışsam, bizi içinde bulunduğumuz bu sıkıntıdan kurtar” diyerek dua ve münacatta bulunmuştur. Kıssada “münacat unsuru”, en bariz ve güçlü unsurlardan biri olmuştur.

6. Anne-babaya iyilik ve ikramın, eş ve çocuklara iyilik ve ikrama önceliği vardır. Kıssada bu, birinci şahsın uygulaması ile temsil edilmiştir.

7. Allah sevgisi, nefsin meylettiği diğer sevgilerin tamamından önce gelir. Kıssada bu durum, ikinci şahsın, Allah'ın hoşnutluğu için, çok arzu ettiği haram fiilden vazgeçmesiyle gerçekleşmiştir.

⁸² İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmi'u'l-beyân an te'vîl'l-Kur'ân*, 2. bsk. Mısır, 1954, VI, 226; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, II, 348; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-azîm*, I. bsk. Dâru'l-enfâs, Beyrut, 1966, III, 563.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 293; 303; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, V, 316 (5417); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 430 (2556). Elbânî hadisin “sahîh” olduğuna hükmetmiştir. Bilgi için bkz. *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 1392 (13917); *Mişkâtü'l-mesâbîh*, III, 149 (5302).

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 307 (Şuayb el-Arnaût, hadisin sahîh olduğuna işaret etmiştir); Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 623 (6303); I, 624 (6304); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XI, 123 (11243), 178 (11416), 223 (11560); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 27 (1074); VII, 203 (10000), VII, 203 (10001); Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 314; Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü's-şihâb*, 2. bsk. thk. Hamdî b. Amdülmecîd es-Selefi, Beyrut, 1986, I, 434 (745). Rivayetin ikinci cümlesi Hennâd es-Serî'nin eserinde geçmektedir. Bilgi için bkz. Hennâd, İbnü's-Serî el-Kûfî, *Kitâbü'z-zühd*, I. bsk. thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Firyevâî, Küveyt, 1985, I, 304.

⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 371.

⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 368.

8. İşçinin hakkı ertelenemez. Nitekim Hz. Peygamber (أعطوا الأجير أجره قبل) (أن يجفَّ عرقه) = "İşçinin ücretini alın teri kurumadan veriniz"⁸⁷ buyurmuştur. Söz konusu hak, elde olmayan sebeplerle ertelenmişse, onun adına yatırımla değerlendirilmesi uygun olacaktır. Kıssada bu, üçüncü şahsın eylemi ile uygulamaya konulmuştur.

9. Allah korkusuyla zinanın terki, ana-babaya iyilik ve işçi haklarına riayet, kişiyi belâdan kurtarır.

c. "Borç Alan Kişinin Deniz Suyu Üzerinden Gönderdiği Odun Parçası" Kıssası

Ebu Hüreyre'den rivayet edilen kıssada, Allah rızası için bir kişiye borç veren, şahit ve kefil olarak da Allah'ı kabul eden birinin işinde zarar etmeyeceği gerçeği, ilgi çekici bir üslûpla dile getirilmiştir. Kıssada geçen olaylar ana hatları ile şöyle özetlenebilir:

"Benî İsrâil'den bir şahsın bin dinar borç para istemesi üzerine, varlıklı bir diğer kişi bu isteği kabul etmiştir. Ancak şahit ve kefil getirmesini isteyince, borç alan kişi 'şahit ve kefil olarak Allah yeter!' cevabını vermiş, o da bu ilgi çekici hükmü onaylayarak razı olmuş ve belli bir zaman sonra geri ödemek üzere kendisine bin dinarı vermiştir. Belirlenen vakit gelince borcunu iade etmek üzere alacaklıya dönmek için gemi bulamayınca, bir odun parçasını oyarak bin dinarı bir bilgi mektubuyla birlikte oyduğu yere yerleştirip sağlamca kapatmış ve onu 'Allah'ım, bu kulun insan şahit ve kefil yerine, senin şahitliğine ve kefilliğine razı oldu. Bu parayı normal yolla vadesinde gönderemedim. Artık bu bin dinarı senin koruyuculuğuna havale ediyorum' diyerek denize atıvermiştir. Bir taraftan da alacaklıya borcunu ödemek için gemi aramaya devam etmiştir. Alacaklı da alacağının bir gemi vasıtasıyla gelebileceğini umarak sahilde beklediği bir sırada, içinde para bulunan odun parçasını görüp almış, yakmak için evine götürmüştür. Odunu parçalayınca da durum anlaşılmıştır. Bilâhare borçlu gemiyle bin dinarı alacaklıya getirmişse de, alacaklı 'Allah senin odun parçası içinde gönderdiğin parayı bana ulaştırdı. Git, tekrar getirdiğin bu bin dinarı gönül rahatlığı ile harca' şeklinde cevap vermiştir."⁸⁸

Kıssa, Allah'ın lütuf ve korumasının büyüklüğü, O'na güvenerek tevekkül eden ve dünyevî çareler tükenince işini O'na havale eden kişiye, dünyada da yardımcı olacağı konusunda ilginç örneklerden biridir. Nitekim bir ayette "Kim

SÜİFD / 22

51

⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 120 (11434); Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, I, 433 (494), I, 433 (744). Hadis gerek senedindeki zayıf râvîlerin varlığı, gerek zayıf râvîden rivayette tek kalma gibi sebeplerle, bütün tarihleriyle zayıf bulunmuştur. Bilgi için bkz. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 98; Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr, *er-Ravdu'd-dânî ile'l-Mu'cemî's-sağîr li't-Taberânî*, I. bsk. el-Mektebül-İslâmî-Dâru Ammâr, Beyrut-Amman, 1985, I, 43,44; Münâvî, Abdurraûf, *Fezvu'l-kadîr şerhu'l-Câmiî's-sağîr*, 2. bsk. Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1972, I, 563; Zeylâî, Cemâlüddîn Muhammed b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, 2. bsk. yy. 1973, I, 129-131.

⁸⁸ Buhârî, Kefâle, I; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 348, 349; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 76 (11195).

Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter; şüphesiz Allah emrini yerine getirir"⁸⁹; Hz. Ömer'den rivayet edilen bir merfû hadiste de (لو أنكم توكلون على الله حقّ توكله) = "Eğer siz Allah'a gerçek anlamda güvenip tevekkül etmiş olsaydınız, sabah erkenden aç gidip akşamleyin tok dönen kuşlar gibi size rızık verilir"⁹⁰ buyrulmuştur. Gerçekten insan, çoğu zaman sebeplere sanılacağı, tedbirler alacağı derken, sebeplerin sebebi olan ve her iş elinde bulunan Allah'tan gafil duruma düşebilmektedir. Kıssa, bu duruma düşen insanları, deyim yerindeyse sarsmak, uyandırmak, doğru ölçüleri düşündürmek için anlatılmış veya kurgulanmıştır. Elbette, özellikle maddî ölçülerin baş tacı edildiği ve modernizmin ağır bombardımanına maruz kalan günümüz insanlığı için, hayli saçma gelen bu tür olayların gerçekliği de mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber, olayı "tarihte yaşamış milletlerin başından geçmiş bir olay" üslûbuyla nakletmiştir. Diğer taraftan, kıssada geçen olay, gerçekliği bulunmayan veya gerçek olup olmadığı bilinmeyen bir olay olarak değerlendirilse bile, insanlar için büyük ders ve ibret alınacak bir tarzda sunulmuştur. Zira kıssa metninde geçen (كفى بالله) = "Şahit olarak Allah yeter",⁹¹ (كفى بالله وكيلا) = "Vekil olarak Allah yeter"⁹² cümleleri, aynı zamanda birer ayettir. Ayrıca, kıssada meselenin özünü teşkil eden ve dinleyiciye aşılması hedeflenen "Allah'a güven" fikri, bir ayette (أليس الله بكاف عبده) = "Allah kuluna kâfi değil mi?"⁹³ tarzında daha vurgulu bir şekilde geçmektedir. Bu üslûpla gelen metinlerde temel amaç, "Allah'a güven" düşüncesinin gönüllere yerleştirilmesi ve bu fikrin günlük hayatın yoğun meşgaleleri içinde unutulmamasıdır.⁹⁴

Kıssadan tevekkülün fazileti yanında, "deniz ticareti ve yolculuğunun, borç alan birine ödeme için süre vermenin caiz oluşu, borçlanma işlemlerinde şahit ve kefil istemenin gerekliliği"⁹⁵ gibi başka önemli sonuçlar da çıkarılmıştır.

d. "Ebû Hüreyre ve Cin" Kıssası

Kıssada Ebû Hüreyre ile şeytan arasında geçen bir olay anlatılmaktadır. Olayı özet olarak şöyle sunabiliriz:

"Hz. Peygamber bir Ramazan ayında Müslümanların fitir sadakası olarak toplanan hurmaya göz kulak olması için bekçi olarak görevlendirmişti. Bir kişi

⁸⁹ Talak 65/3.

⁹⁰ Tirmizî, Zühd, 33; İbn Mâce, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 30, 52; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 318; Deylemî, *Ebû Şüca' Şirûye b. Şehredâr, el-Firdevs bi me'sûni'l-hitâb*, I, bsk. Dâru'l-kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1986, III, 369 (5121). Hadis için Tirmizî "*hasen-sahih*"; Hâkim "*sahih*" hükmü vermişler, Zehebî "*sahih*" hükmüne katılmıştır. Ayrıca Süyûtî "*sahih*" işareti koymuştur. Bilgi için ayrıca bkz. Münâvî, *Feydu'l-kadir*, V, 311.

⁹¹ Feth 48/28.

⁹² Ahzâb 33/3.

⁹³ Zümer 39/36.

⁹⁴ Kıssa hakkında bir değerlendirme için bkz. İzzüddîn Ali es-Seyyid, *el-Hadfsü'n-nebevî mine'l-vicheti'l-belâğiyye*, s. 461.

⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 386; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 117.

gelip ondan avuçlamaya başlayınca Ebû Hüreyre onu yakalamış ve şikâyet amacıyla Hz. Peygamber'e götürüleceğini söylemişse de, o kişi fakir ve yardıma muhtaç çocukları olduğunu söyleyince Ebû Hüreyre onu salıvermiştir. Ertesi sabah Hz. Peygamber durumu '*Ey Ebû Hüreyre dün gece esirin ne yaptı?*' diyerek sormuş, Ebu Hüreyre de kendisine aralarında geçeni anlatmış, bunun üzerine Hz. Peygamber '*O sana yalan söylemiş, mutlaka yine gelecektir*' buyurmuştu. Aynı durum üç defa tekrar edince, Ebû Hüreyre onu tekrar yakalamış 'Bu defa seni Hz. Peygamber'e götürüleceğim, artık çaresi yok' deyince, o kişi 'Beni bırak da sana bazı kelimeler öğreteyim; Allah bu kelimelerle sana faydalar ihsan eder' teklifini getirmiş, Ebû Hüreyre 'nedir o kelimeler?' diye sorunca, yatağa girdiğinde Âyetü'l-kürsî'yi sonuna kadar okursa, Allah'ın kendisi için bir koruyucu görevlendireceğini, bu sayede kendisine sabaha kadar hiçbir şeytanın yaklaşamayacağını söylemiş, Ebû Hüreyre de verdiği bu bilgiye karşılık onu tekrar salıvermiştir. Ertesi sabah Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'i olup biten hakkında bilgilendirince şöyle cevap vermişler: '*Dikkatini çekerim ey Ebû Hüreyre, o çok yalancı biri olduğu halde sana doğruyu söylemiş; üç gündür gelip seninle konuşan kimdir biliyor musun? O bir şeytandır.*'⁹⁶

Ebû Hüreyre'den başka Muâz b. Cebel, Übey b. Ka'b, Ebû Eyyüb el-Ensârî, Ebû Saîd el-Ensârî⁹⁷ ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîler tarafından da rivayet edilen hadis sahihtir. Bununla birlikte her bir varyant için farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ebû Hüreyre hadisini Buhârî es-*Sahîh* adlı eserinde naklederken; Muâz b. Cebel hadisini Taberânî (360/),⁹⁸ Übey b. Ka'b hadisini Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307/919), İbn Hibbân (354/965),⁹⁹ Hâkim (405/1014),¹⁰⁰ ve Nesâî (303/915)¹⁰¹ rivayet etmişlerdir. İbn Hibbân onu sahih bulurken, Hâkim isnadının sahih olduğunu fakat Buhârî-Müslim'in onu eserlerine almadıklarını belirtmiştir. Ebû Eyyüb el-Ensârî hadisini Tirmizî (279/892) rivayet etmiş¹⁰² ve "hasen-ğarîb" hükmü vermiştir. Ebû Üseyyid el-Ensârî hadisini yine Taberânî,¹⁰³ Zeyd b. Sâbit hadisini de İbn Ebi'd-Dünyâ (281/894) rivayet etmişlerdir.¹⁰⁴

⁹⁶ Buhârî, Vekâle, 10, Bed'ül-halk, 11; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 91 (2424); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, II, 456 (2388).

⁹⁷ Bu sahâbînin adı Aynî'nin eserinde Ebû Saîd el-Ensârî olarak verilmişse de (bkz. *Umdetü'l-kârî*, XII, 147), doğrusu, Ebû Üseyyid el-Ensârî olmalıdır. Nitekim İbn Hacer'in eserinde bu şekilde geçmektedir. Bkz. *Fethu'l-bârî*, IV, 398.

⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XX, 51 (89).

⁹⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 63 (784).

¹⁰⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 749 (2064).

¹⁰¹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I. bsk. thk. Abdülğafûr Süleyman el-Bindârî, Beyrut, 1991, VI, 239 (10796, 10797). Hadis için ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I, 201 (541).

¹⁰² Tirmizî, *Sevâbü'l-Kur'ân*, 3.

¹⁰³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XIX, 263 (585).

¹⁰⁴ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân, *el-Hevâtif*, I. bsk. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Müessesetü'l-kütüb es-sekâfiyye, Beyrut, 1413, s. 104 (164). Rivayetlerle ilgili atıflar için bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 146, 147.

Übey b. Ka'b rivayetinin muhtevasında “olayın Übey'in babasına ait hurma kurutulmuş sergilikte geçtiği, hurma aşırın kişinin bulûğ çağına ulaşmış bir genç olduğu, selâmlaşmışları, Übey'in babasının ona insan mı cin mi olduğunu sorduğu, onun cin olduğu cevabını verdiği, elinin köpek ayağı gibi kıllı olduğu” gibi farklı unsurlar yer almıştır. Muâz b. Cebel hadisinde “Hurma aşırın üzere gelen varlığın fil şeklinde görüldüğü, sadaka hurmasında eksilme olduğunu fark edilince durumun Hz. Peygamber'e bildirildiği ve onun 'bu şeytanın işidir, onu gözetle' buyurduğu, 'seni Hz. Peygamber'e götürüp şikâyet edeceğim' sözüne her defasında, 'bir daha dönmeyeceği' sözünü verdiği” şeklinde küçük ilâveler bulunmaktadır. Ebû Üseyyid el-Ensârî rivayetinde de sadaka hurmasından aşırın kişiyi ifade etmek için (العول) kelimesi kullanılmıştır.¹⁰⁵ Bu kelime hadislerde ve hadis sözlüklerinde “cin ve şeytan taifesinden, Arapların, insanlara çöllerde görünüş çeşitli renk ve kıllara girdiğini, onları yollarından saptırdığını ve öldürdüğünü düşündükleri bir varlık”¹⁰⁶ şeklinde açıklanmaktadır.

Kissada geçen olaylardan şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Hz. Peygamber, Allah'ın izin vermesi ve bildirmesiyle bir peygamber olarak gaybı bilebilir. Nitekim Ebû Hüreyre'ye fitir sadakası olarak toplanan Ramazan hurmasından avuçlayan kişinin, insan şekline girmiş bir şeytan olduğunu bildirmiştir. Ayrıca hadisin bir lâfzında bu kişiyi yakalamakta zorluk çeken Ebû Hüreyre'ye (سبحان من سخرك محمد) = “Seni Muhammed'in emrine veren Allah'ı tesbih ederim” demesini tavsiye etmiş, Ebû Hüreyre bu sözü söyleyince onu kolayca yakalayışını (فقلتها فإذا أنا به قائم بين يدي فأخذته) = “Bu sözü söyledim, bir de ne göreyim, o önümde duruyor, hemen onu yakaladım”¹⁰⁷ cümleleriyle anlatmıştır.

2. Şeytan insanlara çeşitli insan kılıklarında görünebilir. Kendi yaratıldığı şekli ile değil ama bu tür başka kalıp ve kılıklarda insanların da onu görmesi

¹⁰⁵ Aynı, aynı yerler.

¹⁰⁶ Müslim, Selâm, 109; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, III, 397. Hz. Peygamber bazı hadislerinde bu varlıkların insanları yoldan saptıramayacaklarını, zikir ve ezanla bunların kötülüklerinden uzak kalılabileceğini haber vermiştir. Bu tür hadislerden birinin bazı tariflerinde (لا عدوى ولا طيرة ولا غول) = “Hastalığın bulaşması, uğursuzluk ve ğül yoktur” buyurmuşlardır. Hadis için bkz. Müslim, Selâm, 107; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 293. Şuayb el-Arnaût “hadisin isnadının Müslim'in şartı üzere sahih olduğu, İbnü'z-Zübeyr dışındaki râvîlerinin Buhârî-Müslim râvîleri olduğu, İbnü'z-Zübeyr'i de Müslim'in ihticâca ehliyetli kabul ettiği” bilgisini vermiştir. Bu hadiste geçen “ğül yoktur” cümlesiyle, şeytan-cin türü varlıkların mevcut olmadıkları değil, onlarda, gerçek anlamda insanları yollarından saptırma gücü olmadığına işaret edilmiştir. Bir başka rivayet (إذا تغولت الغيلان فبادروا بالأذان) = “Şeytan ve cin türü garîp varlıklar karşınıza çıkarsa hemen ezan okuyun” şeklindedir. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 305, 382; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 236 (10791); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 153 (2219); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 93 (29741). Hadisin Câbir b. Abdullah'dan gelen senedi için Heysemî “Ebû Ya'lâ rivayet etmiştir, râvîleri sahih hadis râvîleridir” derken (*Mecmau'z-zevâid*, III, 277); Ebû Hüreyre rivayeti için “senedindeki Adiy b. el-Fadl metruk bir râvîdir” açıklamasını yapmıştır (*Mecmau'z-zevâid*, X, 192). Elbânî ise hadisin “zayıf” olduğuna hükmetmiştir. Bkz. *Silsiletü'l-ehâdîs ed-dâif*, I. bsk. Mektebetü'l-ma'ârif, Riyâd, 1987, III, 277 (1140).

¹⁰⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 13 (8017), VI, 237 (10794).

mümkündür. “O ve kabilesi sizi, sizin göremeyeceğiniz yerden görürler” ayetindeki¹⁰⁸ hüküm, şeytanın Allah'ın yarattığı hakikî şekil üzere bulunduğu hal ile ilgilidir.¹⁰⁹

3. Şeytan mü'min için faydalı olacak şeyleri bilebilir. Ama asıl karakteri yalancılık olduğu için sözüne güvenilemez. Nitekim kıssada “Ben fakirim, sorumluluğum bir ailem var, beni bırak bir daha dönmeceğim” dediği halde, hurma aşımak için tekrara dönmüştür. Diğer taraftan Ebû Hüreyre'ye, uyumadan önce okunan Âyetü'l-kürsî'nin, mü'min için şeytandan koruyucu bir zırh olduğunu söyleyerek doğru ve faydalı bir bilgi vermiş ve bu bilgi Hz. Peygamber tarafından (صدقك وهو كذوب) = “Çok yalancı olduğu halde sana doğru söylemiş” şeklinde doğrulanmıştır. Aynı ifade Muâz b. Cebel hadisinde (صدق الخبيث وهو كذوب) = “Pis, çok yalancı olduğu halde doğru söylemiş” şeklindedir. Söz konusu ayetleri okuyana şeytanın yaklaşamayacağı hususundaki hüküm, şeytan tarafından söylenildiği için değil, Hz. Peygamber tarafından teyit edildiği için kesinleşmiş ve teşri' gerçekleşmiştir.

4. Cinler insanlarla onların dilleriyle konuşurlar ve onların yemeklerinden yerler.¹¹⁰ Bu hususun delili, üç gece gelip Ramazan hurmasından çalması ve Hz. Peygamber'in (تعلم من تخاطب مذ ثلاث ليال يا أبا هريرة؟ ذاك الشيطان) = “Üç geceden beri kiminle konuşuyorsun ey Ebû Hüreyre, biliyor musun? O şeytandır” sözüdür.

5. Kıssada anlatıldığına göre, Âyetü'l-kürsî'yi yatağa girince uyumadan okuyan kişiye şeytanlar yaklaşamaz. Hadisteki lâfız (فإنك لن يزال عليك من الله حافظ ولا يقربك شيطان حتى تصبح) = “Senin üzerinde Allah tarafından bir koruyucu bulunmaya devam eder ve hiçbir şeytan sabaha kadar sana yaklaşamaz” şeklinde vârid olmuştur. Nefy edatından sonra (شيطان) kelimesinin nekre olarak kullanılması, hükmün şeytan türünün tamamını içermekte olduğunu gösterir. Rivayetin Muâz b. Cebel'den gelen lâfzında, “Âyetü'l-kürsî ile birlikte Bakara suresinin son ayetini (آمن الرسول بما أنزل إليه من ربه والمؤمنون) de sonuna kadar okuması gerektiği” ziyadesi yer almıştır.¹¹¹

6. Önemli işlerde bilen kişilere danışılması esastır. Nitekim Ebû Hüreyre Ramazan hurmasından aşırın kişiyi Hz. Peygamber'e götürmek istemiş ve bu kararlılığını her defasında (لأرفعنك إلى رسول الله) = “Seni kesinlikle Hz. Peygamber'e götüreceğim” sözüyle ortaya koymuştur.

7. Fıtır sadakası olarak toplanan malzemenin korunması ve dağıtımı için görevli belirlenebilir.¹¹²

8. Bildiği ile amel etmeyen kişiden ilim öğrenilebilir.¹¹³

9. Açlık sebebiyle yapılan hırsızlığa had cezası uygulanmaz. Hadiste çalınan hurmanın haddi gerektirecek nisaba ulaşmamış olması ihtimal dâhilinde olmakla

¹⁰⁸ A'râf 7/ 27.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 398; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 148; Ahmed Ömer Hâşim, *Kasasü's-sünne*, s. 155.

¹¹⁰ İbn Hacer, aynı yer; Aynî, aynı yer.

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 397; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 146.

¹¹² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 398; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 148.

¹¹³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 148.

birlikte, aç kaldığı için çalan kişinin özrü kabul edilir ve doğru söylediğine dair bir zan olursa ceza düşeceği gibi, suçun örtülmesi esastır.

10. Fıtır sadakası sonra dağıtılmak üzere, bayram gecesinden önce toplanabilir. Birinci maddede geçen “Hz. Peygamber'in gayba muttali olması” ile birlikte dokuzuncu ve onuncu maddelerdeki bu çıkarımlar, İbn Hacer tarafından ortaya konulmuştur.¹¹⁴

Buraya kadar dört hadis kıssasının kaynak değeri, muhtevası ve onlardan çıkarılabilecek sonuçlar hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Anlaşıyor ki, Hz. Peygamber bu kıssalarla sadece insanları eğlendirmek ve onlara hoş vakit geçirmek değil, özellikle “düşündürmek, yaşanmış tecrübelerden ders çıkarmak, iyi ve iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten uzaklaştırmak” gibi yüce amaçları gözetmiştir. Bu durum, atıf yapmakla yetindiğimiz diğer hadis kıssaları için de geçerlidir.

“Çocuğunun ölme ihtimali karşısında kendi hayatını tehlikeye atan gerçek anne” ve “susuzluktan toprağı yalayan köpek için kuyuya inerek su çıkaran adam” rivayetleri,¹¹⁵ çok kısa olmalarına rağmen dikkat çekici üslupları, dinleyeni etkileyen olay örgüsü, duyguları harekete geçiren tasvir unsurları sayesinde, mesaj iletici yönü ön planda olan kıssa örnekleri olarak hadis mecmualarında yerlerini almışlardır. Öyle sanıyoruz ki, bu kıssalarda annelerin gönüllerinde çocuklarına karşı hissettikleri şefkati vurgulamak, zahirde içinden çıkılmaz bir problemi çözmeye durumunda olan Hz. Davud'un keskin kanaate ulaşmak için ortaya koyduğu “hile stratejisini” düşündürmek, susuzluktan ölmek üzere olan bir hayvandan esirgenmesi haram olan merhamete teşvik etmek gibi hususlar, duyup-dinleyene ulaşması gereken mesajlar olarak düşünülmüştür.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Örnek olarak ele alıp incelediğimiz dört hadis kıssası, Hz. Peygamber'den sahîh senetlerle nakledilmiş, sahîh hadis mecmualarında yerlerini almış, sahîh ve sâbit rivayetlerdir. Bu gerçek, bizi Hz. Peygamber'in insanları eğitmek, iyi ve güzelle yöneltmek, kötülüklerden uzaklaştırmak amacıyla kıssalar anlattığı sonucuna götürür. Bu bağlamda, “Ala tenli, kel ve âmâ” kıssasından, “ana-babaya iyi davranma, zinadan uzak durma ve işçi haklarına riayet etme” gibi amellerin başa gelecek felâketlerden kurtulmaya vesile olabileceği sonucu; “mağara arkadaşları” kıssasından, geçmişte sadece Allah nızası gözetilerek yapılan iyi işlerin vesile yapılarak dua edilebileceği sonucu çıkarılmıştır. Yine “borç alan kişinin deniz suyu üzerinden gönderdiği odun parçası” kıssasından “her türlü sebebe sarıldıktan sonra, işleri güvenerek Allah'a havale etmenin” sağlam bir davranış biçimi olduğu sonucuna; “Ebû Hüreyre ve cin” kıssasından, “cin ve şeytan taifesinin yapabilecekleri ve onlara karşı alınabilecek tedbirlerin neler olduğu” bilgisine ulaşılmıştır.

Hız. Peygamber'in hadislerinde ortaya konulan kıssalar, amaç ve üslup bakımından, Kur'ân kıssalarına benzemektedir. Bu, onun, Kur'ân'ın ilk müfessiri ve ilk

¹¹⁴ Bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 398; Aynı bilgi için bkz. Ahmed Ömer Hâşim, *Kasasu's-sünne*, s. 156.

¹¹⁵ Rivayetlerin kaynakları için 43 ve 45 numaralı dipnotlara bakınız.

açıklayıcısı olması yönüyle, anlaşılabilir bir durumdur. Tamamı ibret alınacak derslerle dolu bu kıssaların bazısında insanlar, bazılarında melekler, bazılarında cin ve şeytanlar şahsiyet unsuru olarak ön plâna çıkarken, bazılarında hayvanlar kıssa kahramanı olarak kullanılmıştır. Bu tür unsurlara yer verilmiş olması, hadis kıssalarının gerçekliği bulunmadığı anlamına gelmez. Bu bağlamda, bu mütevazi çalışmamızla ulaştığımız sonuç, Hz. Peygamber tarafından anlatılan kıssaların büyük çoğunluğunun gerçek olaylardan alındığı yönündedir.

Bir kısım yüce hakikatler, anlaşılması zor kapalı meseleler, kıssalar aracılığı ile âdeta her kültür düzeyinden kişinin anlayabileceği biçimde tasvir edilmiş, tablolar halinde göz önüne getirilip sahnelenmiştir. Kıssa yoluyla ortaya konulan anlatım üslûbu, insan fitratına en uygun yöntemlerden olduğu için, bu tarz, başta Tevrat olmak üzere diğer kutsal kitaplarda da benimsenen bir üslûp olmuştur.

Kıssa üslûbunun bu nitelikleri, hemen her din ve kültürden insan ve toplumun eğitimde ve özellikle ahlâkî ideallerin yaygınlaştırılmasında, onun kullanımını beraberinde getirmiştir. Elbette günümüz dünyasında eğitimcilerin, çocuklara dinî ve ahlâkî değerlerin kavratılmasında, bir terbiye yöntemi olarak bu kıssaların gerçek ve sahîh olanlarından yararlanmaları, çok uygun ve verimli olacaktır.

Geçen satırlarda da temas edildiği gibi, dinlediği kıssanın kahramanlarından kendi karakterine yakın bulunduğu kişileri model seçip kendini onlarla özdeşleştiren insan, âdeta kıssayı yaşamaktadır. Bu bakımdan hadis kıssaları, özellikle çocukların ruhî ve zihnî gelişimleri için yararlanılması şart olan vasıtalarlardır. Her şeyden önce yapılması gereken, söz konusu kıssaların hadis uzmanlarının rehberliğinde Türkçe'ye çevrilip modern eğitim yöntemlerini de göz önüne alarak çağa uygun bir anlayışla yorumlanmasıdır. Ayrıca ortaya konan malzemenin "kısa film, çizgi film" gibi teknoloji ürünü araçlarla, özellikle çocuklara sunumu düşünülmeli, hatta CD'ler aracılığı ile çocuklar için kolay ve ucuz temin yolları sağlanmalıdır.

Ancak kıssaların din eğitiminde kullanılmasının, çok dikkat edilmesini gerektiren problemler de bulunmaktadır. Kabul edelim ki, günümüzde camilerimizde, örgün eğitim kurumlarında ve özellikle sivil toplum kuruluşu olarak faaliyet sürdüren dinî cemaatler arasında konuşulan din dili, kıssa kültürü açısından bazı problemleri barındırmakta ve bu bağlamda gönül yaralayıcı bir mahiyet arz etmektedir.

Bu itibarla seviyeye uygun kıssa seçimi, özellikle hadis kıssalarında anlatılış amacının tespiti, sağlıklı bir yoruma kavuşturularak sunumu gibi hususlar hayati önemdedir. Bu bağlamda atılması gereken adımlar bulunmaktadır. Aksi halde özellikle dinî muhtevalı kıssalar, hurafe türü tutarsız bir din anlayışının oluşmasını büyük payı olan kötülük kaynağı metinler olmaya devam edeceklerdir.

BAZI HADİS KISSALARI ÜZERİNE MÜLÂHAZALAR

CONSIDERATIONS ON SOME HADITH STORIES

Muhittin UYSAL

The story word literally means to explain, to inform and to follow the foot-path, news and historical knowledge. In terminology means to move historical events which happened in the past to men who would live in future for the purpose of the lesson, admonition and encouraging to the goodness and removing from the badness. The stories are important from the standpoint of description and drawing a lesson from the historical events.

On the other hand, the story is one of the means for Prophet Muhammad in bringing round, interpretation and convincing. The books of Hadith narrated the stories at most. From these stories: story of multi-colored man, bald man and blind man; story of friends in a cave, story of Abu Hurayra and Devil, story of priest Curayc and mother, story of thirsty man and thirsty dog that licks soil land because of the thirst.

The majority of these stories are seeds for religious interpretation which is depending on the literary representation.

Key words: Prophet, Hadith, Stories of Sunnah, Education,

الملاحظات في بعض قصص الحديث

القصة في اللغة بمعنى الإفهام والإخبار وتتبع الآثار والخبر والمعرفة التاريخية. وفي مجال العلوم الدينية بمعنى نقل الأحداث التي وقعت في الماضي إلى الأجيال القادمة للعبارة والترغيب في الخير والترهيب عن الشر. إن القصص لها أهميتها من ناحية تصوير الأحداث التاريخية والعبارة منها.

ومن ناحية أخرى فإنّ القصة إحدى وسائل النبي محمد عليه السلام في الإرشاد والإقناع والدعوة إلى الهداية. وقد نقلت كتب الحديث قصصا كثيرة مما قصه النبي محمد عليه السلام وحكاه. منها: قصة الأبرص والأقرع والأعمى، وقصة أصحاب الغار، وقصة أبي هريرة والجن، وقصة جريج الراهب والأم، وقصة الرجل العطشان والكلب الذي أكل الثرى من العطش. وإن كثيرا من هذه القصص نواة لشرح ديني يعتمد على التمثيل الأدبي